

‘कथारामायण’

(भाग : २)

● लेखिका ●
ग्रा. सौ. भूयाळी दयापूरकर
सोलापूर.

● काव्यरचना ●
‘शामकेसरीतनय’
ग्राचार्य भूयाळ दयापूरकर
सोलापूर.

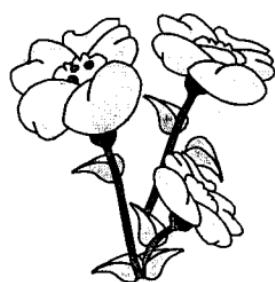
● परामर्शकि ●
ग्रा. डॉ. राजेंद्र बीडकर
सोलापूर.

बालनीतिकथामाला

आदिवीर प्रतिष्ठानान्तर्गत अआ प्रकाशन, सोलापूर.

भारत राष्ट्र महान

ऋषभपुन्न भरताचे
भारत राष्ट्र महान
ऋषभादि चीवीस जिनांचे
करु सुमंगल गान
अरिहंतादि पंच परमेष्ठी
दे सर्वांना आशिष
विश्वशांतिस्तव द्युकवू
पवित्र धवजाला शीर्ष
जिनध्वनि अन् जैनसंस्कृती
सर्व जग्ग वरदान
मनुष्यजन्मी धर्म आचरु
करु आत्मकल्याण

श्रुभाशीवर्दद ...

प्राचार्य
सुमेरचंद जैन

रामकथा भारत देशात अत्यंत लोकप्रिय आहे. शेकडो काव्ये व कथा या राम-चरित्राभोवती अनेक देशी, विदेशी भाषांतून रचली गेली आहेत. त्या कथेची गोडी, माधुर्य अपूर्व आहे. दोन हजार वर्षापूर्वी पासून जैन मुनींनी, कथा-काव्यकारांनी त्या चरित्रावर आपल्या सुगंधमय कृती लिहिल्या आहेत. आमचे परममित्र व हितचिंतक प्राचार्य श्री भूपालराव दर्यापूरकरांच्या सौभाग्यवती सौ. भूपाळी यांनी गेल्या २०-२५ वर्षांपासून अनेक कथा जैन-अजैन मासिकातून लिहिल्या आहेत व त्या जन-प्रिय ही झाल्या आहेत.

आता त्यांनी रामकथेचा आश्रय घेतला आहे. जैन रामायणाच्या कथानकांत व सर्व भारतीय जनांना ज्ञात असलेल्या राम-कथेत अनेक प्रसंगाच्या रचनेतून फरक झालेला आहे. तो सहाजिकच आहे. जैन संस्कृती ही अहिंसाप्रिय आहे. तसेच ती जन्मांतरांना, भव-भवांना पोषक असा स्वरूपाची आहे. जो जीव आज कथेचे पात्र बनतो तो मागच्या अनेक जन्मात कुठे होता? त्याने विविध जन्म कां घेतले? इत्यादि बाबत जैन-कथाकारांची दृष्टी ही सर्वज्ञ-कथनाधारित आहे. वर्तमान-भूत-भविष्यात्म जीवांची परिणती कळी व कां बदलते यांचे दर्शन जैन कथामधून सहन घडते.

विविध स्वरूपातून सीतेच्या, राम-लक्ष्मणाच्या किंवा अन्य अनेक पात्रांच्या जीवनातील अनेक प्रसंग मोठ्या रसिकतेने, तन्मयतेने, या रामायणात साकार करण्यात सौ. भूपाळी या सहजतेने अग्र-गामी झाल्या आहेत. त्यांची ही राम-कथा (रामायण) अनेक भागातून सामान्य वाचकांना उपलब्ध होत आहे. रचना अत्यंत रोचक व भावात्मक रीतीने प्रस्तुत करण्यात सौ. भूपाळींचा हातखंडा आहे. कथांची रचना, मांडणी, सुकरता, रसवत्ता यांचे विविध रस या कथेतून प्रक्षेपने जाणवतात.

या भारतदेशामध्ये अनेक महापुरुष जन्माला आले. त्यांच्यामागे त्यांचा गौरवशाली इतिहास आहे. उजेडामध्ये, प्रकाशामध्ये माणूस जेवढा जलदगतीने चालू शकतो, तेवढा तो अंधारामध्ये चालू शकत नाही. त्याचप्रमाणे या ऐतिहासिक पुरुषांच्या धर्ममय जीवनाच्या प्रकाशामध्ये जर आम्ही चालत राहिलो तर आपण आपले जीवन सहज आणि सुखवी बनवू शकतो. नैतिक दृष्टीने आम्ही त्यांच्या जीवनामधून काही उदात्त अंगीकाऱ्य शकलो तरच आमचे जीवन निश्चित सहज-सरळ, सुखवकर होईल.

● आचार्यश्री विद्यानन्द मुनिराज

शुभाशीर्वाद ...

आमचे मित्र ग्राचार्य श्री भूपाल दयापूरकर यांनी प्रदीर्घ शैक्षणिक सेवेनंतर आदिवीर प्रतिष्ठानाची स्वतः स्थापना करून त्याच्या अंतर्गत अ-आ प्रकाशन, विभाग निर्माण केला. त्यांचे दोन सुपुत्र शेठ आशीष व बंधू आदेश यांनी सातत्याने प्रेरणा दिल्याने हे प्रकाशन उच्चतम वैभवाने अग्रेसर होत आहे. बोधकथा महावीरांच्या यांचे दोन भाग सर्वच मराठी भाषिकांना खूप आवडले. 'आ लिख ले' 'आ पढ ले' ही त्यांची ज्ञान-प्रकाशाची किरणे सर्व समाजाप्रत नेण्याची चळवळ खरोखरच सुत्य आहे. निवृत्तीनंतर काय करावे ? तर नव्या पीढीस नवे तेज, ओज, नीतिमत्ता व धैर्य-साहस निर्माण करण्याचे कार्य करावे, ही त्यांची मनोमन शुभ भावना आहे. हे कार्य उभयतां पति-पत्नींच्या जीवनांतही मांगल्य पावित्र व सर्वांना ज्ञान-बोध देण्याची यथोचित भावना नित्य प्रवाहित होत राहो, आगे ही बढना है !

ग्राचार्य सुमेरचंद जैन
लेखक व संपादक

रामः एक तर्कसंगत आदर्श जीवन

राम भारतीय संस्कृतीची एक आदर्श, लोकप्रिय आणि अनुकरणीय प्रागैतिहासिक व्यक्ती आहे.

श्रमण व ब्राह्मण दोन्ही परम्परा याचे प्रमाण आहे. अर्थात् दोन्हांचे आपापले स्वतंत्र साहित्य आहे. दोन्हीमध्ये विविध मुद्यांच्या बाबतीत भिन्नता आहे. आपापल्या संस्कृतीचे रंग त्यात उमटलेले आहेत.

श्रमण परम्परेचे उद्दिष्ट होते. जनजीवनात आध्यात्मिक, राजकीय, मानवीय आदर्शाची प्रतिष्ठापना करणे.

श्रमण परम्परेत जागोजागी तर्कसंगतीचे जे दर्शन घडते ते स्पृहणीय आहे. त्याशिवाय अनेक ठिकाणी अनेक व्यक्तींच्या पुनर्जन्मासंबंधीच्या घटनांचीही चर्चा करण्यात आली आहे. त्या घटना जशा वैराग्यसंवर्धक, हृदयवेधक आणि उद्बोधक आहेत त्याप्रमाणे पुनर्जन्माच्या ध्रुवसिद्धान्ताच्या सूचकाही आहे. तसेच त्या घटना अहिंसा, सत्य, प्रेम, क्षमा यासारख्या महान् आदर्शाचा आरसा आहेत.

लहान मुलांच्या मनोरंजनाबोवरच त्यांना नवीन आणि उपयोगी गोष्टी शिकता येणार आहेत. श्रमण-रामाविषयीच्या घटना किती तर्कसंगत आहेत, याचा वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोणातून विचार केला तर ते नक्कीच पटेल. अर्थात् लहानपणापासून झालेले संस्कार लवकर बदलू शकत नसले तरी तर्कसंगत व वस्तुनिष्ठ मुद्दे पटले तरी या लिखाणाच्या प्रयत्नाने नक्कीच काहीतरी साध्य झाल्याचे समाधान लाभणार आहे. म्हणून समन्वयभावनेने, झान मिळविण्याच्या उद्देशाने आणि हटवादी एकांगी दृष्टिकोन न ठेवता याचे वाचन ज्ञावे हीच भावना मनाशी धरून हा प्रयत्न केला आहे.

‘कथाच्छ्लेन बालाना’ बालांना उद्बोधन देण्याच्या प्रेरणोत्पादक, मनोरंजनात्मक, कर्णप्रिय आदर्श जीवनाच्या रंगांची उधळण करण्यासाठी बालकथांचा आविष्कार झालेला आहे. आधुनिक मनोवैज्ञानिक तथ्यांचे बीज त्या कथांमध्ये आधीच रुजलेले आहे. लहान मुलांप्रमाणे इतर सर्वांच्याच (कृष्णाच्या बासरीप्रमाणे) उदास आणि नीरस हृदयाला प्रफुल्लित आणि सरस करण्याबोवरच वैराग्यांकुराला पुष्टित, फलित आणि पलवित करण्याचे कार्यही ह्या कथा करतात. आजच्या जीवनात अध्यात्माचा दुष्काळ आहे. दुष्काळ कोणालाही नको असतो. तो दुष्काळ दूर करण्यासाठीच बालनीति-कथासाहित्याचा निरागस पाऊस पाढण्याचे काम निश्चितच लोकांना गार सुखावा देईल यात शंकाच नाही.

प्राचार्य भूपाल दर्यापूरकर, सोलापूर.

‘कथारामायण’ (भाग : २)

पूर्वभाग :

पहिल्या भागात आपण पाहिले की राम, लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न यांचा जन्मोत्सव साजरा झाला. राजा दशरथाच्या या चारही शूरवीर पुत्रांचा जन्म अयोध्येत झाला होता. त्यावेळच्या प्रथेनुसार ते चारही राजपुत्र गुरुकुलामध्ये विद्याध्ययनासाठी गेले. गुरु विश्वामित्रांनी त्यांना योग्य विद्यांचे शिक्षण दिले. ते चौघेही त्यात पारंगत झाले. नंतर अयोध्येस परत आले. तिकडे मिथिला नगरीत राजा जनक व राणी विदेहाच्या पोटी सीता व भामंडलचा जन्म झाला. जन्मानंतर लगेचच भामंडलाला भवनवासी देवाने पळविले होते. त्याच दरम्यान मिथिला नगरीच्या राजा जनकाला म्लेंच्छ वारंवार स्वान्या करून त्रास देऊ लागले. तेव्हा रामलक्ष्मण जनकाला मदत करण्यास गेले. रामलक्ष्मणांनी म्लेंच्छांचा पराभव केला. नंतर राजा जनकाने सीतेचे स्वयंवर आयोजित केले होते. स्वयंवरात ‘विजयावर्त’ व ‘सागरावर्त’ अशी दोन धनुष्ये ठेवण्यात आली होती. विजयावर्त धनुष्याला जो कोणी बाण लावील त्याला सीता वरमाला घालील अशी अट होती. विजयावर्त धनुष्याला रामाने व सागरावर्ताला लक्ष्मणाने बाण लावला. राम-सीतेचा विवाह-सोहळा अत्यंत थाटात पार पडला. विद्याधरांनी आपल्या अठरा कन्यांचा लक्ष्मणाबरोबर विवाह लावून देण्याचे ठरविले. राजा जनकाचा भाऊ राजा कनकाची कन्या लोकसुंदरी हिचा विवाह भरताबरोबर संपन्न झाला. त्यानंतर अयोध्येला सारे परतले. अयोध्यावासीयांनी सर्वांचे स्वागत खूपच थाटामाटात केले.

राजा दशरथाची धर्मिकता :

काही काळ सर्वांनी सुखाने घालविला. त्यानंतर अष्टान्हिका पर्व

सुरु झाले. पर्युषण पर्वाप्रिमाणेच हे एक महान पर्व आहे. अष्टान्हिका पर्व कार्तिक, फाल्गुन आणि आषाढ महिन्यात येते. शुक्ल पक्षाच्या अष्टमीपासून पोर्णिमेपर्यंत साजरे केले जाते. त्याला अष्टान्हिका ब्रत म्हणतात. हे ब्रत श्रद्धापूर्वक केल्याने अनंत सुखाची ग्राप्ती होते. स्वर्ग व मोक्षाची ग्राप्ती होते. राजा दशरथाने त्याचे आयोजन अतिशय भक्तीने व आनंदाने केले. राजा आपल्या मंत्रीगणासोबत जिनमंदिरात गेला. जिनमंदिरात त्याने जिनेंद्र भगवन्ताचा अभिषेक केला. जल, गंध, अक्षत, चरू, दीप, धूप, फल व अर्ध्ये देऊन अष्ट द्रव्यांनी सर्वांनी पूजन केले. दशरथाने आठ दिवस उपवास केले. उपवास करणे म्हणजे काहीही न खाणेपिणे होय.

त्यामुळे राजा दशरथ आपल्या मंत्रीगणासोबत जिनमंदिरात गेले. जिनमंदिरात त्यांनी अतिशय भक्तिपूर्वक जिनेंद्र भगवंताचा अभिषेक केला, पूजन केले. राजा दशरथाने अष्टान्हिका पर्वात आठ दिवस आठ उपवास केले होते. नंतर त्याने पारण्याच्या दिवशी अष्टद्रव्यांनी जिनेंद्र भगवंताची पूजा केली. राजासहित सर्वच भक्तिरसात बुडून गेले होते. सर्वांनी संगीतमय पूजा अतिशय भक्तिपूर्वक केली होती. त्यांनी केशराच्या सुंगधित पाण्याने अभिषेकसुद्धा केला होता. ते परम पवित्र गंधोधक (अभिषेकाचे पवित्र पाणी) दशरथाने सविनय व भक्तिपूर्वक घेतले, आपल्या कपाळावर व डोळ्यांना लावले. राजा दशरथाने पवित्र गंधोदक आपल्या चार राण्यांसाठीसुद्धा पाठविले.

राणी सुप्रभा आणि तिची मानसिकता :

दैव मोठे विचित्र असते. ते काही वेळा फार चमत्कारिक खेळ खेळत असत. तीन राण्यांकडे गंधोदक घेऊन जाणाऱ्या दासी तरुण होत्या. त्यामुळे त्या गंधोदक पटकन घेऊन जाऊ शकल्या. सुप्रभा ही

चौथी राणी होती. तिला गंधोदक उशीरा मिळाले. कारण गंधोदक घेऊन येणारा सेवक म्हातारा होता. म्हातारा असल्यामुळे तो हळूहळू चालला होता. सुप्रभा राणी नाराज झाली. ती मनात विचार करू लागली, ‘राजा दशरथाने ती राण्यांना गंधोदक पाठविले. मला गंधोदक पाठविले नाही. याचा अर्थ त्या तिघीजणी गुणवान, भाग्यवान आहेत. मागील जन्मी मी पुण्यकार्य केले नसेन, म्हणूनच महाराजांनी माझ्यासाठी परम पवित्र असे गंधोदक पाठविले नसावे.’ अशाप्रकारे राणी सुप्रभा स्वतःलाच दोष देऊ लागली. राणी सुप्रभेला हा तिचा अपमान वाटला. तिने आपल्या ग्राणाचा त्याग करण्याचे ठरविले. तिने विशाख नावाच्या सेवकाला विष घेऊन येण्यास सांगितले. ही गोष्ट कुणालाही सांगू नकोस असेही बजाविले. प्रथम सेवकाला थोडी शंका आली. परंतु एखादे औषध तयार करण्यासाठी विष लागत असेल असे त्याला वाटले. तो विष आणण्यासाठी गेला. राणी सुप्रभा उदास मनाने व उदास चेहन्याने बसून राहिली. ती काहीही करण्याच्या मनस्थितीत नव्हती.

राजा दशरथ आणि सुप्रभाराणी :

काही वेळानंतर राजा दशरथ अंतःपुरात आला. त्याला कौसल्या सुमित्रा व कैकयी या राण्या दिसल्या. सुप्रभा दिसली नाही. राजा दशरथाचे राणी सुप्रभेवर अतिशय प्रेम होते. तो लगेच तिच्या महाली गेला. त्याच वेळी सेवकसुद्धा विष घेऊन आला होता. सेवक राणीला म्हणाला, ‘दिवी, हे विष घ्या.’ विषाचे नाव कानावर पडताच राजा आश्रयचकित झाला. राजाने त्याच्या हातातील विष घेतले. राजा सुप्रभेजबळ येऊन बसला. राणी सुप्रभा काहीच न बोलता बसून राहिली.

राजा अत्यंत प्रेमाने राणीला म्हणाला, ‘राणी, तुला एवढा राग कशामुळे आला आहे ? तू विष खाऊन प्राणाचा त्याग का करणार

केले व्रत, केला अभिषेक जल मिळाले पवित्र
 होती श्रद्धा, मिळते त्यामुळे पुण्य नि पुण्याचे फळ
 पाठविले ते पवित्र जल राण्यांकडे, होण्या पवित्र
 मिळाले तिघींना आधी, उशीरा सुप्रभेला कसे विचित्र
 गैरसमज त्यामुळे, झाली निराश, मनात विचित्र विचार
 आहेत का नाथ नाराज, आत्महत्येचा विचार
 समजाविले राजाने सुप्रभेला, इतर राण्यांनीही
 झाला गैरसमज दूर, झाला आनंदी दशरथही

होतीस ? आपले जीवन सर्व प्राणीमात्रांना प्रिय असते. कोणत्याही जीवाला मरावेसे वाटत नाही. संसारात अनेक दुःखे असतात. परंतु मरणाचे दुःख खूप वाईट असते. प्रिय राणी, तू माझ्या हृदयाची राणी आहेस. तू माझे सर्वस्व आहेस. तुला राग कोणामुळे आला आहे ?' तू मला त्याचे नाव सांग. मी लगेच त्याला कडक शिक्षा देतो. अगं सुंदरी, अविचारी लोकच विष खाऊन आपला अंत करून घेतात. त्यांना दुर्गती प्राप्त होते. त्यांचा पुढचा जन्म मनुष्यगतीत किंवा देवगतीत होत नाही. तुला राग आला. त्यामुळेच तुला असे करण्याची दुर्बुद्धी झाली. राजा दशरथाच्या बोलण्यामुळे सुप्रभाराणीचा राग शांत झाला.

राजा दशरथाच्या समजावण्यामुळे राणी सुप्रभा अत्यंत नम्रपणे राजाला म्हणाली, 'महाराज ! आपण तीन राण्यांना पवित्र गंधोदक पाठविले. पण माझ्यासाठी पवित्र गंधोदक पाठविले नाही. आपण मला कमी का समजता ? पहिल्या प्रथमच माझा अपमान झाला. म्हणूनच मला खूप वाईट वाटले आणि माझ्या मनात आत्महत्येचा विचार आला.'

सुप्रभाराणीचे बोलणे पूर्ण होण्यापूर्वीच एक म्हातारा सेवक गंधोदक घेऊन आला होता. तो धापा टाकीत म्हणाला, 'देवी ! महाराजांनी श्रीजिनेंद्र भगवंताचा अभिषेक करून हे पवित्र गंधोदक आपल्यासाठी पाठविले आहे. ते आपण लावावे.'

त्याचेळी इतर तीनही राण्या त्याटिकाणी उपस्थित झाल्या. सुप्रभा राणी दुःखी झालेली पाहून त्या म्हणाल्या, 'अगं राणी, महाराजांनी आम्हाला गंधोदक दासींकडून पाठविले. परंतु तुझ्याकडे एका वृद्ध व अनुभवी सेवकाच्या हाती पाठविला आहे. तेव्हा आनंदाने भगवंताचा पवित्र गंधोदक मस्तकाला लाव.' अशा तन्हेने सुप्रभा राणीचा राग, दुःख नाहीसे झाले. ती उठली. तिने भगवंताचे ते गंधोदक मस्तकी व डोळ्यांना लावले.

सुप्रभाराणी प्रसन्न व्हावी महणून राजा सेवकाला थोडासा रागावून
म्हणाला, ‘अरे, तू गंधोदक आणायला उशीर का लावलास ?’

वृद्ध सेवक अतिशय नम्र होऊन थरथरल्या आवाजात म्हणाला,
‘महाराज, मी अतिशय म्हातारा झालो आहे. मी शक्तिहीन झालो आहे.
त्यामुळे मला इथे पोहोचण्यास बेळ लागला. म्हणूनच आपला राग
माझ्यावर ओढवला आहे. पूर्वी मी तस्तु होतो; माझे शरीर सुदृढ होते,
बलवान होते. आता वृद्धावस्थेमुळे सर्व शरीर शिथिल झाले आहे. शक्तिहीन
झाले आहे. पूर्वी खाचखळग्यातून, चढउतारावरून सहजपणे जाऊ येऊ
शकत होतो. पण आता काठीशिवाय चालू शकत नाही. एकदा बसलो
की उठायला बेळ लागतो. मी आता वाकलो आहे. डोक्यावरचे केस
पांढरे झाले आहेत. दात मला सोडून गेले आहेत. आपल्या कृपेमुळे माझे
शरीर धष्टपृष्ठ झाले होते. परंतु कुमित्र जसा दुःख देतो, तसे शरीर मला
दुःखदायी वाटत आहे. असे असूनही मी अजूनपर्यंत जिवंत राहिलो
आहे. हेच आश्र्वय आहे. असे दुबळे शरीर घेऊन मी किती दिवस जिवंत
रहाणार आहे, कुणास ठाऊक ! महाराज राजदरबाराची मी खूप वर्षे सेवा
केली आहे. त्यामुळे हे सर्व सोडावयास मन तयार होत नाही. मला
मरणाची भीती वाटत नाही. परंतु राजसेवेमध्ये चुका होण्याची भीती
वाटत असते. जिवंत असेपर्यंत आपली सेवा करीत रहावे, एवढी एकच
इच्छा माझ्या मनात असते. महाराज ! शरीराच्या अशक्तपणामुळेच
गंधोदक घेऊन येण्यास मला उशीर लागला आहे. आपण माझ्यावर
रागावू नये. आपली कृपादृष्टी माझ्यावर असावी असे मला वाटते.’

राजा दशरथ अगणि वृद्धावस्था :

राजा दशरथाने वृद्ध सेवकाच्या तोंडून म्हातारापणाविषयी
वास्तविकता ऐकली. ते ऐकून राजा दशरथाला स्वतःच्या वृद्धपणाची

चिंता वाटू लागली. राजा हनुवटी हातावर ठेवून मनात चिंतन करू लागला, 'हे शरीर वृद्धावस्थेमुळे जर्जर झालेले आहे. या शरीराचा नाश होणार आहे. अशा शरीराचा धिक्कार असो. हे तारुण्य, राजवैभव सर्वच क्षणभंगुर आहे. इंद्रियांपासून मिळणारे सुख चांगले वाटते. परंतु वास्तविकता वेगळीच असते. म्हणूनच विचारी पुरुष इंद्रियापासून मिळणाऱ्या सुखाचा त्याग करतात. त्याग करणारे महापुरुष श्रेष्ठ असतात. मी अनेक वर्षे न्यायपूर्वक राज्य केले. मला हवीहवीशी वाटणारी सुखे उपभोगिली. माझे पुत्र राज्य- कारभार सांभाळण्यायोग्य झाली आहेत. मला माझं कल्याण करून घेतलं पाहिजे. त्यात आता वेळ लावायला नको.' असा सर्व विचार दशरथाच्या मनात येऊन गेला खरा. पण पुत्रांचा मोह प्रबळ होता. पुत्रांचे ग्रेम तोडण्यास मन सहजासहजी तयार झाले नाही. राजा दशरथ पूर्वप्रिमाणेच राज्यकारभारात लक्ष घालू लागला.

राजा दशरथ उद्यानात :

अशीच काही वर्षे गेलीत. एकदा आचार्य सर्वभूतिहित विहाराला निघाले ते अयोध्ये आले. ते नगराच्या बाहेर थांबले. अयोध्यानगराजवळून शरयू नदी वाहत होती. त्या नदीला लागून एक उद्यान होते. त्या उद्यानात आचार्य सर्वभूतिहित व त्यांचा मुनिसंघ थांबला होता.

मुनिसंघ अयोध्येच्या उद्यानात आलेला असल्याची वार्ता दशरथाच्या कानी आली. दुसऱ्या दिवशी दशरथ प्रातःकाळी उठला. जिनेंद्र भगवन्ताचे दर्शन, पूजा केली. हत्तीवर बसून मुर्नीचे दर्शन घ्यावयास उद्यानात आला. हत्तीवरून उतरून दशरथ आचार्य सर्वभूतिहितांच्याजवळ आला. त्यांना त्रिवार 'नमोऽस्तु' करून तिथेच बसला. आचार्य सर्वभूतिहित महाराजांनी राजाला उपदेश केला. त्यांनी धर्माचे स्वरूप, महापुरुषांचे चरित्र सांगितले. चांगले काम केल्याने त्याचे फळही चांगले

सुंदर उद्यान, करि मनाला आकर्षित
 होते त्यात एक साधू, केले दशरथाला आकर्षित
 बैसला हत्तीवर निघाला मुनींच्या दर्शनाला
 भाव मनात वैराग्याचे, जायचे मोक्षाला
 झाले आता वय, द्यावे राज्य रामाला, जावे वनात
 सोडावे सर्व राजवैभव, व्हावे मुनी, आले मनात
 कसे हो मन, नाही भावत सुंदर उद्यान
 वाटते करावे मन स्वच्छ सुंदर उद्यानमय

मिळते. परंतु वाईट कामाला पाप म्हणतात. वाईट कामाचे फळसुद्धा वाईटच मिळते. आत्म्याचे कल्याण करणारा उपदेश ऐकून दशरथ आनंदित झाला. दशरथाने अत्यंत श्रद्धेने आचार्यांना नमस्कार केला. तो महालात परतला. राजा दशरथ राज्यकारभार करीत होता. परंतु त्याचे मन संसारात रमत नव्हते.

भामंडल (सीतेच्या भाऊ) कथा :

चंद्रगति विद्याधराचे दूत मिथिला नगरीहून रथनपुरला आले. मिथिलेत घडलेला सर्व वृत्तांत त्यांनी राजा चंद्रगतीला सांगितला. रामाने 'वज्रावर्त' धनुष्य उचलले व त्याला बाण लावून तो बाण आकाशात सोडला. तसेच 'सागरावर्त' धनुष्याला लक्षणाने बाण लावला. रामसीतेचा विवाह झाला. सीता रामाची पत्नी झाल्याचे ऐकून चंद्रगति निराश झाला. त्याने ही सर्व वातमी भामंडलार्पर्यंत पोहोचू दिली नाही. कारण भामंडल दिवसरात्र सीतेच्या विचारातच दुःखी असायचा.

एके दिवशी राजसभेत भामंडल आपला मित्र वसंतध्वजाला म्हणाला, 'मित्रा, कितीतरी दिवस होऊन गेलेत. तुला माझी काहीच चिंता वाटत नाही का ? मी निराशारूपी समुद्रात बुडालेलो आहे. अतिशय दुःखी आहे. मला तुझ्या मदतीची गरज आहे. भामंडलाचे शब्द ऐकून राजसभेत स्तब्धता पसरली. सर्वच हताश होऊन बसलेले होते.'

बृहत्केतु नावाचा विद्याधर इतर विद्याधरांना म्हणाला, 'मित्रांनो ! आता कुमाराला मिथिलेत घडलेली सर्व हकिगत सांगून दिली पाहिजे. आता सत्य लपवून ठेवण्यात काहीच अर्थ नाही.'

भामंडलाला सर्वकाही सांगण्यात आले. आता सीतेला बळजबरीने सुद्धा आणता येणार नाही. आता आपण राजा जनकाशी प्रत्यक्षपणे शत्रुत्व करू शकत नाही. कारण सर्व विद्याधरांचा अधिपती रावण

(दशानन) आहे. रावणाचा जावाई मधु नावाचा राजा जनक राजाचा चांगला मित्र आहे. तेव्हा सर्वांनी कुमाराला शांत रहाण्यास सांगितले. घडणाऱ्या गोष्टी कोणीही टाळू शकत नाहीत. प्रत्यक्ष इंद्रसुद्धा अशावेळी असमर्थ ठरतो.

भामंडल आणि पूर्वभव :

सीतेला मिळविण्याची आपली इच्छा सफल झाली नाही. महणून भामंडलाला अतिशय वाईट वाटले.

तो स्वतःशीच विचार करू लागला, ‘मी विद्याधर महणून जन्माला आलो खरा. पण मला त्याचा काहीच उपयोग झाला नाही. सीता ही सामान्य भूमिचर आहे. मला तिला प्राप्त करता आले नाही. तुम्ही सर्व विद्याधर असूनही भयभीत झाला आहात. मग तुमचे विद्याधर असणे निरर्थकच म्हणावे लागेल. आता मी स्वतः अयोध्येला जाईन. रामलक्ष्मणाला युद्धात पराजित करीन. सीतेला बळजबरीने उचलून घेऊन येईन,’ असा विचार करून भामंडल सर्व शस्त्रे घेऊन तयार झाला. लगेच मंत्रांना घेऊन विमानात बसून अयोध्येकडे निघाला. दाट जंगले, नद्या, पर्वत, गावे, शहरे पार करीत. तो विदग्ध शहराजबळ पोहोचला. विदग्ध शहरावर भामंडलाची दृष्टी पडताच त्याला आठवण झाली. हे शहर त्याने पूर्वी पाहिले आहे असे त्याला वाटले.

मागील जन्मातील आठवणीने भामंडल बेशुद्ध झाला. भामंडल बेशुद्ध झालेला पाहून त्याच्याबरोबर असणारे मंत्री घावरले. मंत्री भामंडलाला लगेच रथनूपुरला घेऊन आले. योग्य उपचार केल्यानंतर भामंडलाची प्रकृती व्यवस्थित झाली. भामंडलाला आपल्या मागील जन्माविषयीच्या गोष्टी आठवल्या. त्या सर्व गोष्टी आवडल्यामुळे तो स्वतःचाच तिरस्कार करू लागला. त्यावेळी त्याच्या मनात विचार आला,

असते सीता बहिण, मात्र भामंडल अनभिज्ञ
पाहिले सीतेला, झाला मोहित, पेटला कामयज्ञ
केला प्रण मिळवीन सीतेला करून जग इकडचे तिकडे
झाले स्वयंवर सीतेचे, जिंकला राम, झाले जग इकडचे तिकडे
नव्हता इलाज, झाला विचार, लदून आणावे सीतेला
झाला माणूस विषयासक्त की लागतो हळुहळु भीकेला

‘अरेझे ! माझा धिक्कार असो ! वासनेच्या विचारांनी मी ग्रासलेला होतो. त्यामुळेच मी सीतेला मिळविण्याचा विचार केला. मी व सीता एकाच आईच्या पोटी जन्माला आलो आहोत. सीता व मी बहिण भाऊ आहोत. अरेझे माझा धिक्कार असो. खालच्या कुळातील लोकसुद्धा असा निंद्य विचार करीत नाहीत.’

सीता-भामंडल : बघिण भाऊ :

भामंडलाने आपल्या वडिलांना, चंद्रगतिला सीता आपली बहिण असल्याचे सांगितले. त्याने चंद्रगतिसमोर स्वतःचा धिक्कारसुद्धा केला. तेव्हा राजा चंद्रगतिला अतिशय आश्र्य वाटले. राजा चंद्रगति भामंडलला म्हणाला, ‘बेटा, तू हे काय सांगतो आहेस ?’

भामंडल वडिलांना म्हणाला, ‘बाबा, मी माझ्या मागील जन्मी कुळमंडित राजा होतो. पिंगल नावाचा ब्राम्हण होता. त्याची बायको चित्तोत्सवा होती. त्या चित्तोत्सवाचे मी हरण केले होते. त्याच चित्तोत्सवाचा जीव सीतेच्या रूपाने आपण पहातो आहोत.

कुळमंडित म्हणजेच मी भामंडल व सीता विदेहा राणीच्या पोटी जन्मलो आहोत. पिंगलच्या म्हणजे ब्राम्हणाच्या बायकोचे, चित्तोत्सवाचे मी अपहरण केले होते. म्हणून ब्राम्हणाने पूर्व जन्मीच्या वैरभावाने माझे अपहरण केले होते. तो ब्राम्हण भवनवासी देव झाला. जन्मल्यावरोबर त्याने मला उचलून नेले. पण नंतर विदेश्या सहाय्याने मला पृथ्वीवर सोडून दिले. मी हळूहळू पृथ्वीवर येऊन पडलो. आपणाला माझी दया आली. आपण मला उचलून आणले. मला स्वतःचा मुलगा मानले. मातेने माझ्यावर पुत्रवत ग्रेम केले. मला वाढविले.’

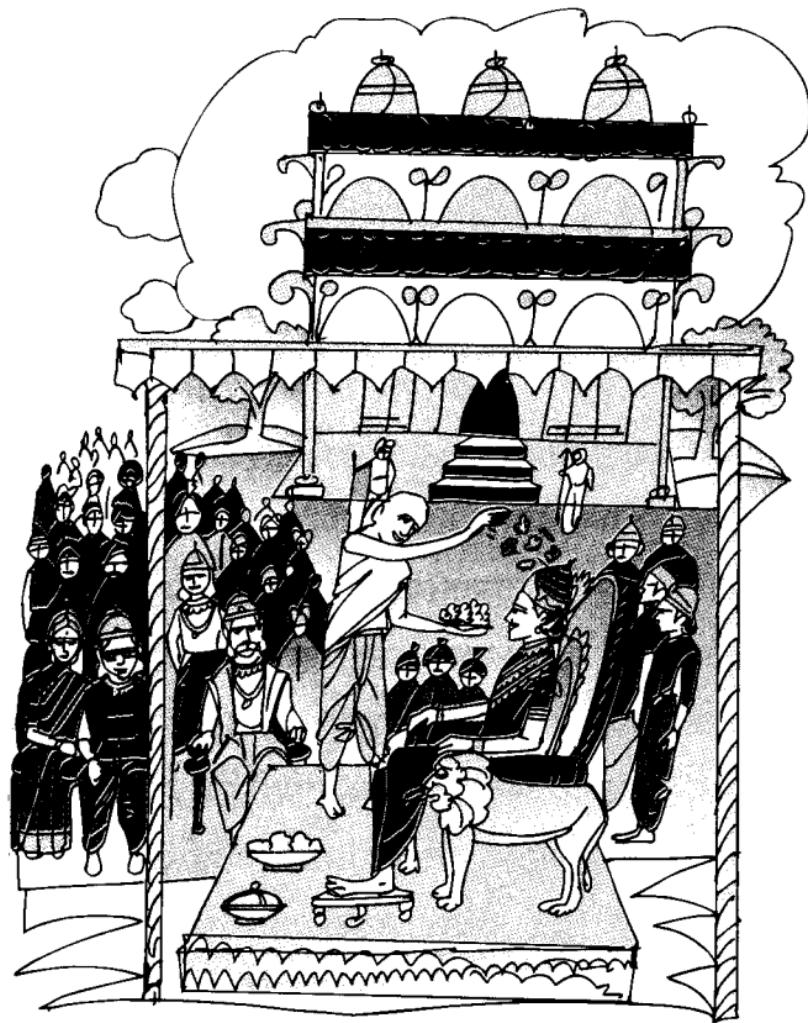
भामंडलाकडून मागील जन्मातील सर्व वृत्तांत ऐकून चंद्रगति आश्र्यचकित झाला. एकाएकी संसारातील विषयसुखं चंद्रगतिला नकोशी

वाटू लागलीत. त्याला वैराग्य उत्पन्न झाले. त्याने भामंडलावर राज्याचा कारभार सोपविला. तो अयोध्येजवळील उद्यानात आला. आचार्य सर्वभूतिहित यांचेकडे चंद्रगतिने मुनिदीक्षा घेतली.

भामंडलाचा राज्याभिषेक :

त्याचवेळी महेंद्रोदय उद्यानामध्ये भामंडलचा राज्याभिषेकाचा सोहळा साजरा केला जात होता. राज्याभिषेकाच्या सोहळा असल्यामुळे अनेक प्रकारची वाद्य वाजत होती. सर्व लोक ‘राजा जनकाच्या पुत्राचा जयजयकार असो’ अशा घोषणा मोठमोठ्याने देत होते. हा जयजयकाराचा ध्वनी ऐकून सर्व अयोध्यावासी आश्र्यचकित झाले. ही गोष्ट सीतेच्या कानावरसुऱ्डा पडली ‘राजा जनकाचा पुत्र जयवन्त होवो’ या शब्दांनी सीता रोमांचित झाली. तिचा डावा डोळा वारंवार फडफडू लागला. ती मनात विचार करू लागली. ‘रूप रात्र झाली आहे. तरीही एवढा आवाज कुटून येतो आहे ? राजा जनक माझ्या बडिलांचे नाव आहे. माझ्या भावाचे जन्मल्याबरोबर कुणातरी दुष्ट माणसाने अपहरण केले होते. माझ्या भावाचा शोध लागला नाही. परंतु जयजयकार तर माझ्या भावाचाच होत आहे, असे वाटते. कदाचित जयजयकार माझ्या भावाचा नसेलसुऱ्डा’ सीतेच्या मनात भावाचा विचार आला. त्यामुळे त्यांच्या आठवणीने तिच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. सीता आपल्या भावाच्या आठवणीने रत असलेली पाहून राम उटून सीतेजवळ आले. सीतेची समजूत काढीत राम तिला म्हणाला, ‘प्रिये, तो तुझा भाऊ आहे की नाही याची खात्री आपण सकाळ होताच करून घेवू. तू उगीच दुःखी होऊ नकोस. विवेकी प्राणी मृत झालेल्याबद्दल किंवा ज्यांचे अपहरण झाले आहे, अशा प्रियजनांबद्दल दुःख करीत बसत नाहीत.’

सकाळ होताच रथनुपूर्चे नागरिक अयोध्यानगरीच्या राजद्वारी

कळाले आहे सीता बहीण स्वतःला भामंडल धिःकारतो
 कसे हे मन विचित्र, होते बहिणीवरच मोहित
 झाला भामंडल अत्यंत निराश लज्जित
 वाढविले चंद्रगति विद्याधराने मुलासारखे
 वाटले त्याला बसवावे भामंडाला सिंहासनावर राजासारखे
 झाला सुरु राज्याभिषेक सोहळा उत्साहात
 जमले राजे मंत्री दशरथ राम सीता उद्यानात
 द्यावे राज्य भामंडाला, व्हावे निवृत्त, जावे वनात
 वाटले चंद्रगतीला, आहे काय आता राम या दुःखी संसारात

आले. राजद्वारावर येऊन मोठमोठ्याने जयजयकाराच्या घोषणा देऊ लागले. राजा दशरथ सीतेचा भाऊ भामंडल प्रगट झाल्याने आनंदित झाला. आपला भाऊ जिवंत असून तो सकुशल आहे असे सीतेला कळताच ती अतिशय आनंदित झाली. राजा दशरथ आपल्या सर्व कुटुंबीयांसोबत महेंद्रोद्यानाकडे जायला निघाला. राजाने वाजंत्रीवालेसुद्धा बरोबर घेतले होते. महेंद्रोद्यानात खूप मोठ्या संख्येने विद्याधरांना पाहून राजा दशरथाला आश्रय वाटले. संपूर्ण उद्यान अतिशय सुंदर भासत होते. या उद्यानात राज्याभिषेकासाठी विद्याधरांनी अतिशय छान व्यासपीठ तयार केले होते. संपूर्ण उद्यान विविध प्रकारे सजविण्यात आले होते. येणाऱ्या लोकांच्या राहण्याचीही व्यवस्था करण्यात आली होती. राजा दशरथ व त्याच्या परिवारातील लोक, विद्याधरांनी सजविलेले. उद्यान, त्याची रचना पाहून खूप झाले. राजा दशरथ व इतर सर्व लोकांनी आचार्य सर्वभूतिहित महाराजांना त्रिवार नमस्कार केला. ते सर्व एके ठिकाणी जाऊन बसले.

संन्यास : शूरवीरांच्या मार्ग :

राजा चंद्रगतीने भामंडळाचे पालनपोषण केले होते. त्याला मुलाप्रमाणे वाढविले होते. आपले वडील आता दीक्षा घेणार महाल्यावर भामंडलाला खूप दुःख झाले. त्याचा दुःखी चेहरा पाहून सर्वभूतिहित मुनी भामंडलाला म्हणाले, 'हि वीरपुरुष ! मुनिधर्म स्विकारणे हा शूरवीराचा मार्ग आहे. घरादाराचा त्याग करणे, तहानभूक सहन करणे, गरमीथंडी निर्विकार मनाने सहन करणे, सर्व प्राणीमात्रांवर दया करणे इत्यादी अत्यंत कठीण नियमांचे पालन मुनिधर्मात करावे लागते. हे सर्व करताना कोणत्याही नियमाचे उल्लंघन करून चालत नाही. तसेच आत्मकल्याणामध्ये मग्न राहणे हाच मुनिधर्म आहे. देव, विद्याधर, चक्रवर्ती, इंद्र, अहमिंद्र ही सर्व पदे या धर्मसाधनेमुळेच प्राप्त होतात. धर्मामुळेच जीवाला मुक्ती मिळू शकते.'

मुर्नीच्या आत्महितकारी उपदेशामुळे बन्याच लोकांनी मुनिदीक्षा घेतली. काही लोकांनी आपापल्या शक्तिनुसार ब्रतनियम घेऊन गृहस्थर्म स्वीकारला. योग्य संधी पाहून राजा दशरथाने मुर्नीना चंद्रगति राजाच्या वैराग्याचे कारण विचारले. आपला भाऊ भामंडल याविषयी जाणून घेण्याची इच्छा सीतेने मुर्नीजवळ प्रगट केली.

मुनी सर्वभूतिहित यांनी सीता व भामंडल मागील जन्मी अनुक्रमे चित्तोत्सवा व कुंडलमंडित असल्याचे सांगितले. मुर्नीनी त्यांच्या मागील जन्मापासून आतापर्यंतचा वृत्तांत सांगितला. नंतर मुनी म्हणाले, ‘चंद्रगति आपला दत्तक पुत्र भामंडलाच्या पूर्व जन्मातील व या जन्मातील घटना ऐकून दुःखी झाला. तो संसाराविषयी निराश झाला. म्हणून त्याने लगेच मुनिदीक्षा घेण्याचा निर्णय घेतला.’

‘राजा चंद्रगतीने आपल्या राज्याची जबाबदारी भामंडलावर सोपविली. त्यावेळी त्याने भामंडलाला राजा जनक व राणी विदेहाला लवकरात लवकर भेटण्यास सांगितले. राजा जनक व राणी विदेहा पुत्र-वियोगाने दुःखी असतील. भामंडल त्यांना भेटल्याने ते दोघेही प्रसन्न होतील हेही सांगितले. आता चंद्रगति माझ्याकडे मुनिधर्म स्वीकारण्यासाठी आला आहे. त्याच्याबरोबर भामंडल व अनेक विद्याधर राजेसुद्धा आले आहेत. या सर्वांनी मिळून येथे भामंडलाचा राज्याभिषेक साजरा केला आहे. या उद्यानातील सर्व सजावट या चतुर विद्याधरांनी आपल्या विद्येच्या सहाय्याने केली आहे. हे सीता, भामंडल तुझा भाऊ आहे.’

महाराज दशरथ, सीता आणि बाकीचे सर्वच मुर्नीकडून एकलेल्या सर्व वृत्तांताने आश्र्यचकित झाले. तेवढेच ते खूप आनंदित सुद्धा झाले.

भामंडल सर्वभूतिहित महाराजाजवळ आला. त्यांना भक्तिपूर्वक

नमस्कार करून म्हणाला, ‘पूज्य गुरुदेव, चंद्रगति व पुष्पवती यांचे माझेवर पुत्राप्रमाणे प्रेम असण्याचे कारण काय आहे ?’

तेव्हा मुनी म्हणाले, ‘हे दोघेही राजा चंद्रगति व राणी पुष्पवती मागील जन्मात तुझे माता-पिता होते. पूर्वीच्या संस्कारांमुळे व प्रेमामुळेच त्यांनी या जन्मात तुझ्यावर मुलाप्रमाणे प्रेम केले. आता तू विस्तारपूर्वक ती हकिगत ऐक. दारू नावाच्या गावात विमुचि नावाचा ब्राम्हण रहात होता. त्याच्या पत्नीचे नाव अनुकोशा होते. त्याच्या मुलाचे नाव अतिभूति होते. अतिभूतिच्या बायकोचे नाव सरसा होते. त्याच गावात क्यान नावाचा एक परदेशी ब्राम्हण त्याची आई ऊर्या बरोबर रहात होता. एकदा विमुचि ब्राम्हण कामासाठी परदेशी गेला होता. एके दिवशी क्यानने सरसाला पाहिले. सरसाला पहाताच पापी क्यान तिच्यावर मोहित झाला. संधी साधून त्याने सरसाला पळवून नेले. तिच्याबरोबर बरीचशी संपत्तीसुद्धा घेऊन गेला. पत्नीच्या वियोगामुळे अतिभूति खूप रागावला. पत्नीचा शोध घेण्यासाठी अतिभूति इकडेतिकडे भटकू लागला. असेच काही दिवस गेले. विमुचि ब्राम्हण परदेशावरून परतला. आपली बायको अनुकोशाला दुःखी व उदास पाहून विमुचिसुद्धा दुःखी झाला. क्यानची आई ऊर्यासुद्धा मुलाच्या दुष्कृत्यामुळे अतिशय निराश झाली होती. तिलाही मुलाचे दुष्कृत्य आवडले नव्हते. सर्व गोष्टीचा उलगडा झाल्यानंतर विमुचिने आपल्या बायकोचे व क्यानच्या आईचे सांत्वन केले. विमुचि आपल्या मुलाचा, अतिभूतीचा शोध घेण्यासाठी घराबाहेर पडला.

विमुचि जात असताना त्याला रस्त्यात सर्वांचे गावाजवळ एक जंगल लागले. त्या जंगलात एका अवधिज्ञानी मुनिमहाराजांचे दर्शन झाले. विमुचीने त्यांचे दर्शन घेतले. त्यांचा उपदेश ऐकला. त्या उपदेशाचा त्याच्या मनावर खूप खोलवर परिणाम झाला. संसाराविषयी त्याला रस

उरला नाही. त्याने तिथेच त्यांच्याजवळ मुनि दीक्षा घेतली. विमुचि मुनी झाल्याची बातमी त्याची बायको अनुकोशाला समजली. कयानची आई ऊर्या हिलाही समजली. दोर्धींनाही संसाराचा वीट आला. त्या दोर्धींनी कमलकान्त नावाच्या आर्थिकेजवळ दीक्षा घेतली. काही वर्षानंतर विमुचि मुनी मरण पावले. तपःश्रव्येच्या प्रभावाने ते देव झाले. तेथील आयुष्य भोगून तो जीव चंद्रगति नावाचा विद्याधर झाला. आर्थिका झालेली अनुकोशा मरणानंतर स्वर्गात गेली. तेथे सुख भोगून चंद्रगतीची पत्नी पुष्पवती झाली. कयानने पाप केले होते. त्यामुळे तो अनेक वाईट योनीत दुःख भोगत धूमकेशाचा पुत्र पिंगल महणून जन्मला. सरसालासुद्धा अनेक वाईट योनीत जन्म घ्यावे लागले. अनेक दुःखं भोगावी लागली. पुढे ती चित्तोत्सवा महणून जन्मली. सरसाचा पती अतिभूति मरून अनेक जन्म घेत हंस पक्षी महणून जन्मला. एके दिवशी जिनमंदिराजवळ तो जखमी होऊन पडला होता. मंदिरात एक भक्त जिनेंद्र भगवंताची स्तुती म्हणत होता. ते शब्द हंस पक्षाच्या कानावर पडले. त्यातच तो मरण पावला. मरून तो किन्नर देव झाला. स्वर्गात त्याने दहा हजार वर्षे आयुष्य भोगून तो विदग्ध नगरीचा राजा कुंडलमंडित झाला. त्यानेच चित्तोत्सवाचे अपहरण केले होते. कयानची आई ऊर्याने आर्थिकीची दीक्षा घेतली होती. मरणानंतर ती देवलोकात गेली. तेथे बरीच वर्षे आयुष्य भोगून ती जनकाची राणी विदेहा झाली.”

मुनी महाराजांकडून भामंडलाच्या मागील जन्माची कथा व त्याच्याशी संबंधित लोकांच्या कथा सर्वांनी ऐकल्या. राजा दशरथाने परमपूज्य महाराजांना भक्तिपूर्वक नमस्कार केला. नंतर त्याने अतिशय प्रेमाने भामंडलाची विचारपूस केली. अतिशय आनंदाने सीतेच्या डोळ्यातून अश्रूधारा वहात होत्या. तीही आपल्या भावाला भेटली. रामलक्ष्मणाने भामंडलाचे अभिनंदन केले. राजा दशरथाने लगेच एका विद्याधराला

विमान घेऊन मिथिलापुरला पाठविले. ‘तुमचा पुत्र आहे व तो अयोध्येला आला आहे’ असा निरोप जनक राजाला देण्यास सांगितले.

जनक अणि पुनर्भासमंडलभेट :

राजा दशरथाने मिथिलेला पाठविलेला विद्याधर लगेच जनकाकडे जाऊन पोहोचला. राजा जनक, आपला हरवलेला मुलगा सापडला तसेच तो अयोध्येला असल्याचे ऐकून, खूपच आनंदित झाला. राणी विदेहाच्या आनंदाला तर पारावार राहिला नव्हता. राजा जनकाने विद्याधराचा योग्य सत्कार केला. नंतर राजा जनक व राणी विदेहा विमानात बसून अयोध्येकडे निघाले. दशरथाने जनकाचे व राणीचे स्वागत केले. जनक ग्रसन्नपणे आपल्या मित्राला, दशरथाला भेटला. नंतर भामंडलाला अतिशय प्रेमाने आलिंगन दिले. राणी विदेहाच्या अश्रूधारांनी भामंडलाला न्हाऊ घातले. तिने त्याला हृदयाशी धरले. तिने त्याच्या कपाळाचे चुंबन घेतले, त्याच्या केसांवरून हात फिरविला. त्याला खूपखूप आशीर्वाद दिला. राजा जनक आपल्या कुटुंबासहित सर्वांच्या आग्रहामुळे एक महिना अयोध्येत राहिला. नंतर जनक भामंडलला घेऊन रथनूपुरला आला.

दशरथाची वैराग्यभावना :

काही दिवसानंतर एक दिवस राजा दशरथ आचार्य सर्वभूतिहित महाराजांच्या दर्शनासाठी महेंद्रोद्यानात गेला. तिथे महाराजांना अत्यंत श्रद्धापूर्वक वंदन केले. प्रवचनात महाराज या संसाराविषयी बोलत होते. ते म्हणाले, “सर्वात श्रेष्ठ मोक्ष आहे. जीव संसारात अनेक प्रकारची दुःखे भोगीत असतो. दुःख कमी झाले किंवा दुःखाची तीव्रता कमी झाली की जीवाला सुख मिळाल्यासारखे वाटते. तो जीवाचा भ्रम असतो. इंद्रियापासून मिळणारे सुख दुसऱ्यावर अवलंबून असते. असे सुख हे अस्थिर असते. कर्माशिवाय असणारी अवस्था हेच वास्तविक व खरे सुख

पाठविला दशरथाने संदेश जनकाला
तुमचा मुलगा आहे इथे, या भेटायला
हृदय आईचे, झाली वैदेही बेचैन भेटायला
झाला आनंद, झाला तो द्विगुणीत तरीही अधीर भेटायला
वाटले होते त्यांना भेटेल का पुत्र याची देही याची डोळा
निघाले, आले, भेटले भामंडळाला
झाली विरह व्यथा दूर, गेले सर्व दुःख लयाला
आला पूरम्हापूर प्रसन्नतेला आनंदाला

आहे. उच्च किंवा आत्मिक सुख फक्त स्वतःच्या अनुभवानेच कळते.’

या उपदेशानंतर महाराजांनी राजा दशरथ, राजा जनक यांच्या पूर्वजन्माची सविस्तर माहिती सांगितली. हे सर्व ऐकून राजा दशरथ अत्यंत भयभीत झाला. सारखा जन्म व मृत्यू यांची त्याला भीती वाढू लागली. राजा दशरथाला संसाराविषयी उदासीनता वाढू लागली. महाराजांना वारंवार वंदन करून तो नगराकडे परतला. परंतु आता राजा दशरथ संसाराला तुच्छ मानू लागला. त्यामुळे तो उदासही राहू लागला. त्याच्या चेहन्यावरचे हास्य मावळले होते.

संसारातील अनेकप्रकारच्या विचित्र घटनांमुळे दशरथाला हा संसार नकोसा वाढू लागला. त्यामुळे संसार सोडून दीक्षा घेण्याचे विचार त्यांच्या मनात घोळू लागले. एके दिवशी दशरथाने मंत्री, पुरोहित, सेनापती या सर्वांना एकत्रित बोलाविले. दशरथाने बोलविल्यामुळे सर्वजण लगेच उपस्थित झालेत. ते राजाला म्हणाले, ‘महाराज ! आपण आम्हाला आज्ञा करावी. आमच्या योग्य कोणते काम असेल ते सांगावे. आम्ही ते लगेच पार पाढू.’

दशरथ म्हणाला, ‘मी या संसाराचा त्याग करावयाचे ठरविले आहे. संयम धारण करण्याचा संकल्प सुज्जा केला आहे. या संसारात सतत जन्ममृत्यू होत असतात. या जन्ममृत्यूच्या चक्रातून संयम हाच जीवाला वाचवू शकतो. संयमामुळेच प्राण्याचा उद्धार होऊ शकतो. हा संसार माणसाला आपल्या चक्रात अडकवून टाकतो. परमपूज्य महाराज म्हणतात की संसारातील प्राणी जन्मजन्मांतराच्या भवन्यात अडकलेले असतात. प्राण्याभोवती मोहाचा चिखल साठलेला असतो. मिथ्या (खोटव्या) ज्ञानाने तो चिखल धुतला जाऊ शकत नाही. म्हणूनच मी हा मोहरूपी चिखल धुऊन मोक्षाला जाण्यासाठी येथून निघणार आहे. म्हणून

मला मुनींकडे गेले पाहिजे, संन्यासी झाले पाहिजे आणि कठोर तप केले पाहिजे.’

राजा दशरथ अगणि मंत्री व कैकव्यी :

राजाचे बोलणे ऐकताच मंत्री, सेनापती सर्वच दुःखी झाले. ते हात जोडून राजाला म्हणाले, ‘महाराज ! आपण अजून काही काळ आमन्या सोबत रहावे असे आम्हाला वाटते.’

राजा दशरथ म्हणाला, ‘तुम्ही माझ्यावरील ग्रेमामुळे असे बोलत आहात. मी संन्यास घेऊन मोक्षप्राप्तीसाठी तपश्रण करणार आहे. त्यामध्ये आता अडथळा आणू नका. लवकरच रामाचा राज्याभिषेक करा; म्हणजे मला घराचा त्याग करता येईल. बनात जाऊन तपसाधनासुद्धा करता येईल.’

दशरथाच्या मनाचा पक्का निश्चय झालेला त्यांच्या बोलण्यातून सर्वानाच जाणवला. त्यामुळे ते सर्वजण गप्प झाले. नतमस्तक झाले. राजाच्या घरादाराचा त्याग करण्याची बातमी राजाच्या सर्व राण्यांना कळली. त्या सर्व अतिशय दुःखी झाल्या व शोक करू लागल्या. भरताने वडील संन्यास घेणार असल्याची बातमी ऐकली. तो विचार करू लागला, ‘मोह ग्रेमाचे बंधन अतिशय कठीण असते. ते तोडण्यासाठी फार मोठे धैर्य लागते. आमचे वडील मोक्षप्राप्तीसाठी जिनदीक्षा घेणार आहेत. ते खरोखरच धन्य आहेत. खूप मोठे आहेत. एवढ्या मोठ्या विशाल राज्याचा त्याग ते करणार आहेत. माझ्यावर अशी कोणतीच जबाबदारी नाही. त्यामुळे आत्महित करून घेण्यात मला कोणताही अडथळा येणार नाही. तेव्हा मी सुद्धा आत्मकल्याण करण्यासाठी बनात जाऊन तप करू शकतो. माझ्या या शरीराचा नाश होणार आहे. ते माझे नाहीच. कुदुंबातील लोकसुद्धा माझ्यावरोबर येणार नाहीत. जगातील सर्व प्राणी स्वतः केलेल्या

कर्माची फळे स्वतःच भोगीत असतात. संसारातील मोहामुळे जीव एकटा अनेक जन्म घेत भटकत राहतो. त्यामुळे जीवाला भयानक दुःख भोगावे लागते.' भरताच्या मनात संन्यास घेण्याविषयीचे विचार घोळत होते. त्याच्या चेहन्यावर ते जाणवत होते. ही गोष्ट राणी कैकयीच्या लक्षात आली. भरताच्या मनात वैराग्याचे विचार थैमान घालीत आहेत, हा विचार कैकयी राणीला सतावू लागला.

ती विचार करू लागली, 'पती राजा दशरथ व पुत्र भरत दोघेही जिनदीक्षा घेऊन वनात जाण्यास सज्ज आहेत. त्यांच्याशिवाय मला एकाकी जीवन जगावे लागणार की काय ? ते मी कसे जगू शकेन ? अरे ! खूपच वाईट परिस्थिती निर्माण झाली आहे. आता कोणत्या उपायाने भरताला वनात जाण्यापासून रोखता येईल ? काही सूचत नाही.'

कैकयीने वर मांगितला :

एकदम राणी कैकयीला एका गोष्टीची आठवण झाली. काही वर्षांपूर्वी राजा दशरथाने तिला काहीतरी मागण्यास सांगितले होते. त्यावेळी तिने काहीही न मागता तुमच्याकडे तसेच राहू घ्या. तिला जेव्हा लागेल तेव्हा ती ते मागून घेईल असे सांगितले होते. ज्याला 'वर' असे म्हणता येईल त्या वराची तिला यावेळी आठवण झाली. तो वर मागण्यासाठी ती लगेच राजा दशरथाकडे आली.

कैकयी राजा दशरथाला म्हणाली, 'महाराज, माझ्याकडून कोणती चूक झाली आहे ? त्यामुळेच तुम्ही सर्वांचा त्याग करून वनात जाण्याचा निर्णय घेतला आहात ? सुख भोगणारे शरीर वनामधील कष्ट कसे सहन करू शकेल ? स्वामी ! एकदा तुम्ही मला सर्व राण्यांसमोर एक वर दिला होता. तो 'वर' त्यावेळी मी आपणाकडे 'मला पाहिजे त्यावेळी घेण्यासाठी ठेवला होता.' तो वर तुम्ही आज मला घावा अशी मी तुम्हाला

झाले चित्र स्पष्ट, होणार राम राजा
 झाली जागृत मातेची माया, गाठली राजाला
 म्हणाली दशरथाला, मागते आता वर
 करा भरताचा राज्याभिषेक, पूर्ण करा वर
 करायची होती वचनपूर्ती, सापडला धर्म संकटात
 केले भरताला राजा तर मोडली जाते राजपरम्परा होते अपकिर्ती
 केले रामाला राजा तर मोडली वचनपूर्तीची परम्परा होते अपकिर्ती
 सांगितले रामाला आज्ञाधारक समजदार राम
 घेतला निर्णय देशान्तराचा, म्हणाला दशरथाला राम
 राखतो आपली प्रतिष्ठा, माझीही, करतो जनतेला रामराम

विनंती करते.'

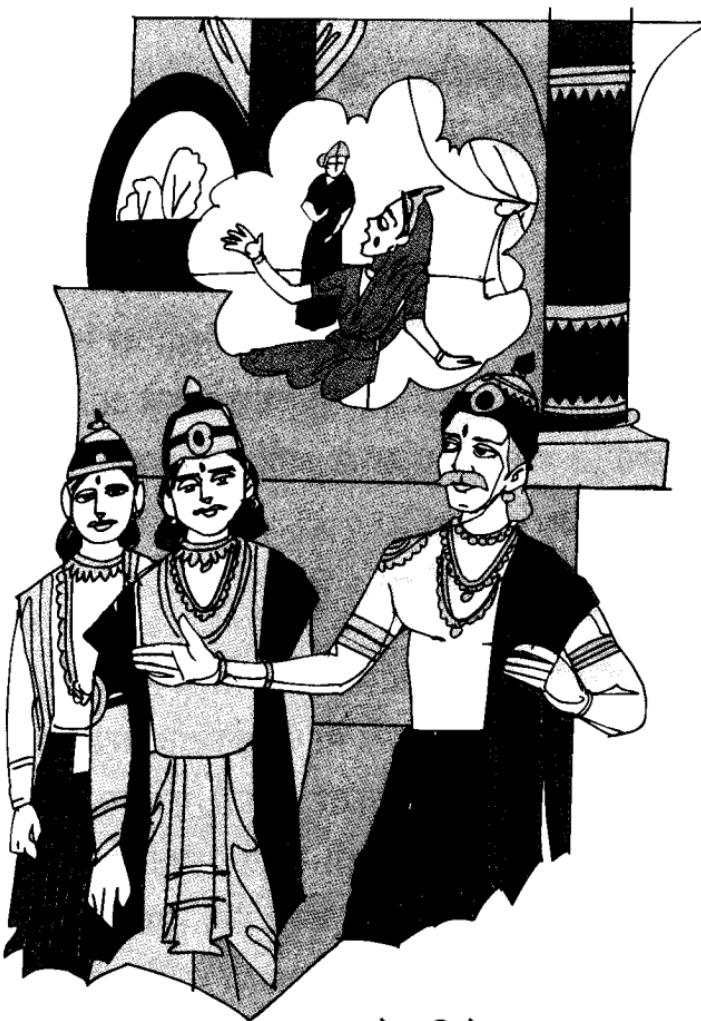
राजा दशरथ कैकयीला म्हणाला, 'मी जिनदीक्षा घेऊन साधू नक्कीच होणार आहे. तेव्हा तुला जे हवे असेल ते तू मागू शकतेस.'

राणी कैकयी हात जोडून दशरथाला म्हणाली, 'आपण भरताला राज्य द्यावे.'

तेव्हा राजा दशरथ कैकयीला लगेच म्हणाला, 'तुझा वर तुला निश्चितच मिळेल. यावेळी तू वर मागितलीस हे खूप चांगले केले आहेस. त्यामुळे मला तुझ्या ऋणातून मुक्त होता आले आहे. हा तू माझ्यावर फार मोठा उपकार केला आहेस.'

राजा दशरथ आणि रामलक्ष्मण :

त्यानंतर राजा दशरथाने रामलक्ष्मणाला लगेच बोलावून घेतले. तो रामलक्ष्मणाला म्हणाला, 'मुलांनो, यावेळी मी धर्मसंकटात सापडलो आहे. आता तुम्हीच मला यातून सोडवू शकता. एकदा एका कठीण प्रसंगी कैकयीने मला मदत केली होती. शत्रूंशी लढत असताना तिने माझ्या रथाचे सारथ्य केले होते. रथाची सारथी बनून खूप हुशारीने रथ चालविला होता. त्यामुळेच मी शत्रूवर विजय मिळवू शकलो होतो. त्यावेळी मी तिच्यावर खूप खुष झालो होतो. तिला 'वर' मागण्यास सांगितले होते. त्यावेळी तिने काहीही मागितले नव्हते. 'ज्यावेळी आवश्यकता वाटेल, त्यावेळी मी वर मागून घेईन.' असे तिने माझ्याकडून वचनही घेतले होते. आज तिने तो 'वर' मागून घेतला आहे. तो वर म्हणजे 'मी भरताला राज्य द्यावे' असा आहे. भरताचे मन संसारात रमत नाही. जर मी त्याला राज्य दिले नाही तर तो माझ्यावरोबरच संन्यास घेईल. मी व भरताने संन्यास घेतल्यानंतर कैकयी अत्यंत दुःखी होईल. त्या दुःखामुळे ती आपल्या प्राणाचा त्याग करील. शिवाय मी वचनाचा भंग केला

बोलाविले रामलक्ष्मणाला दशरथाने
 केली होती युद्धात मदत कैकयीने
 झालो होतो खुष, दिले होते तिला वचन
 मागितला आता तिने वर, वचन केले मी कबूल
 पूर्ण करतो वचन
 काय करावे मी, सुचेना, सापडलो मी धर्मसंकटात
 आहे माझा धर्म पाळणे दिलेले वचन
 होणे मुक्त धर्मसंकटातून
 होईन पापाचा धनी न पाळले जर वचन
 दिले नाही रामाला राज्य तर अपकीर्तीचे संकट

म्हणून माझी अपकीर्तिसुद्धा होईल. तसेच मोठ्या मुलाला राज्य देण्याएवजी लहान मुलावर राज्यकारभार सोपविणे अनीतीने वागण्यासारखे होणार आहे. ही गोष्ट लोकांनासुद्धा आवडणार नाही. जर भरतावर राज्यभार सोपविला, तर तुम्ही दोघे कुठे राहणार आहात ? कारण तुम्ही दोघेही वीर आहात. तुम्हा दोघांनाही भरताच्या अधीन होऊन रहाणे कमीपणाचे वाटणार आहे. म्हणूनच मला काहीच समजेनासे झाले आहे. काय करावे काहीच कळत नाही. मोठा कठीण प्रसंग माझ्यावर ओढवला आहे. इकडे आड व तिकडे विहीर अशी माझी स्थिती झाली आहे.’

समजदार राम :

आपल्या बडीलांची दुविधाजनक मनस्थिती झालेली पाहून रामाला अतिशय वाईट वाटले. तो लगेच हात जोडून बडीलांना म्हणाला, ‘बाबा ! आपण दिलेल्या वचनाचे पालन अवश्य करावे. आम्हा दोघा भावांची चिंता आपण मुळीच करू नका. आमच्या विषयीची चिंता आपण मनातून काढून टाका. आपणाकडून वचनभंग होऊ नये असेच आम्हाला वाटते. त्यामुळे आपली अपकीर्ती होईल ते आम्हाला बिलकुल आवडणार नाही. मातापित्यांना चिंतित होऊ न देणाराच ‘सुपुत्र’ असतो. सुपुत्र नेहमीच आपल्या आईबडीलांना सुखी असलेले पहात असतो. त्यांना दुःख होऊ नये यासाठी तो नेहमीच प्रयत्नशील असतो. मुलगा मातापित्याला धर्मकार्यात मदत करतो. मातापित्याला कष्ट होऊ नये म्हणूनसुद्धा धडपडत असतो. यातच पुत्राचे ‘पुत्रत्व’ सिद्ध होत असते.’

त्याचवेळी भरत राजा दशरथाकडे आला. भरताचे मन मुनिदीक्षा घेण्याचा विचार करीत होते. त्याच विचारात तो बडीलांजवळ आला होता. त्याने संन्यासी होण्याची इच्छा आपल्या पित्याला सांगितली.

राजा दशरथाने त्याला आपल्या जवळ बसवून घेतले. त्याच्या केसांवरून हात फिरवित दशरथ म्हणाला, ‘बेटा ! तू अजून खूप लहान आहेस. मुनिदीक्षा घेण्याचे तुझे वय झाले नाही. आता तुला राज्यकारभार सांभाळावयाचा आहे. प्रजेचे पालन करावयाचे आहे. म्हातारपण आल्यानंतरच दीक्षा घेणे योग्य होणार आहे.’

भरताची मानसिक स्थिती आणि दशरथ :

वडिलांचे बोलणे संपताच भरत वडीलांना म्हणाला, ‘बाबा ! मृत्यू कसलाच विचार करीत नाही. मृत्यू कुणालाही येऊ शकतो. जीव बालक असो नाहीतर तरुण असो किंवा वृद्ध असो मरण कुणालाही येऊ शकते. बालक, तरुण किंवा वृद्ध असा विचार मृत्यू करीत नाही. तो कोणावरही झडप झालू शकतो. आपण मला उगीच मोहाच्या जाळ्यात अडकवीत आहात.’

भरताच्या या बोलण्यावर दशरथाने मान हलवीत म्हटले, ‘भरता, गृहस्थ राहूनसुद्धा धर्माचे पालन करता येते. जे लोक विषयभोगातच रममाण होणारे असतात त्यांच्याकडून धर्माचे पालन होत नाही.’

पित्याचा मान राखीत नम्रपणे भरत म्हणाला, ‘बाबा ! संसारात राहून कामक्रोध आपण करीत असतोच. शिवाय शरीराला सुख देण्याचा प्रयत्नही करीत असतो. अशा परिस्थितीत आपणाला मुक्ती कशी मिळू शकेल ?’

यावर दशरथ म्हणाला, ‘बेटा ! सर्व मुनी महाराजांनासुद्धा मुक्ती मिळत नाही.’

भरत अध्यात्माचाही चांगला अभ्यासक होता. त्याने जिनवाणी ग्रंथांचा सखोल अभ्यास केला होता. म्हणूनच तो पित्याला म्हणाला,

नका हो दादा, जाऊ देशांतराला
हवे आहात तुम्ही आम्हाला राजा व्हायला
भरता, करावी आईचे ईच्छा पूर्ण
करावी वडिलांची अपकीर्ती चूर्ण
हेच आपले कर्तव्य करावे ते पूर्ण
वडिलांचीही ईच्छा होईल पूर्ण
नको मला राज्य, राजवैभव
राखू या आईवडिलांचे सन्मान राजवैभव
'रघुकुलरीति चली आयी
प्राण जाए पर वचन न जाए'

‘बाबा, गृहस्थ राहून माणसाला मुक्ती मिळत नाही असा नियमच आहे मुनी झाल्यानंतर काहींना मुक्ती मिळते तर काही लोकांना मुक्ती मिळत नाही. गृहस्थ राहून धर्मपालन करण्याचा प्रयत्न करणे हे फक्त शक्तिहीन असणारे लोकच करीत असतात. मी मुनी होऊन नक्कीच महाब्रत धारण करीन. आपण मला मुनी दीक्षा घेण्याची अनुमती द्यावी. जर गृहस्थ राहून कल्याण होणार असते तर आपण एवढे विशाल राज्य सोडून बनात जाण्याचा विचार कसा काय केला असता ? आपण माझे पूज्य बडील आहात. बडीलांचा असाच धर्म आहे की त्यांनी पुत्राला योग्य मार्ग दाखवावा. हा जीव, शरीर, धनदौलत, पत्नी, पुत्र, मित्र सर्वांना सोडून एकटाच परलोकी जातो म्हणजेच मरण पावतो. जीव स्वर्गात जातो. तेव्हा स्वर्गात अनेक वर्षे सुख भोगतो. तरीही जीव तृप्त होत नाही. मग मनुष्य जन्मात आल्यानंतर छोट्या आयुष्यात तो जीव तृप्त कसा होईल ? कितीही सुख मिळाले तरी जीव संतुष्ट नसतो. समाधानी नसतो.’

भरत दीक्षा घेण्यासाठी अगदी मनाची पूर्ण तयारी करून आला होता. त्यामुळे दशरथ भरताची अनेकप्रकारे समजूत घालत होता. भरताला दीक्षा घेण्यापासून परावृत्त करण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत होता. दशरथ परत भरताला म्हणाला, ‘बेटा ! एकदा कैकयीने मला लढाईमध्ये मदत केली होती. लढाईमध्ये माझ्या रथाचे सारथ्य तुझ्या मातेने फारच कुशलतेने केले होते. तिच्या चतुरतेमुळेच त्या लढाईमध्ये विजय मिळविता आला होता. त्यावेळी मी तिला काहीतरी मागण्यास सांगितले होते.’

तो ‘वर’ तिने आज माझ्याकडे मागितला आहे. त्यामध्ये ‘तुला (भरताला) राज्य देण्याचा ‘वर’ तिने मागितला आहे. तिने मागितलेला वर मी तिला दिला आहे. मी तिला तसे कबूल केले आहे. आज मी तुझ्या आईच्या त्रक्षातून मुक्त झालो आहे. आता तू राज्यकारभार

सांभाळला नाहीस तर वचनभंग केला असे होईल. त्यामुळे माझी अपकीर्ती होईल. तसेच मी व तू दोघांनीही दीक्षा घेतल्यास कैकयी अतिशय दुःखी होईल. दोघांच्या वियोगामुळे ती निश्चितच तिच्या प्राणांचा त्याग करील. बेटा भरत ! आजपर्यंत तू माझ्या आज्ञेचे उलंघन केले नाहीस. मातापित्याला दुःख होणार नाही असेच पुत्राने वागले पाहिजे. सुपुत्र नेहमीच कर्तव्य पार पाडीत असतात.’

रामाने सुद्धा भरताला समजाविले. राम म्हणाला, ‘भरता ! तुला बाबांनी दिलेल्या वचनाचे पालन केले पाहिजे. तू न्यायपूर्वक अयोध्येवर शासन कर. आपल्या बाबांनी राज्यशासन करण्यात जे यश मिळविले आहे, ते वाढविण्याचा प्रयत्न कर. तुझ्यासारखा पुत्र असताना माता कैकयीला मृत्यू यावा हे काही बरोबर होणार नाही. तो अनर्थच होईल. तू निश्चिन्त होऊन राज्य कर. मी दुसरीकडे निघून जाईन. मी अशा ठिकाणी जाईन की जिथे मला कोणीही ओळखणार नाही’ रामाने अतिशय प्रेमाने, गोड बोलून भरताची समजूत काढली.

राम आणि त्याचे देशान्तर (वन्नात जाणे) :

नंतर रामाने आपले धनुष्यबाण घेऊन अयोध्येतून बाहेर जाण्याची तयारी सुरू केली. राम माता कौसल्येच्या महालात गेला. माता कौसल्येच्या चरणांना नमस्कार केला. तसेच मातेला देशान्तराला जाण्याची परवानगी मागितली. माता कौसल्येला दुःख आवरेनासे झाले. तिने रामाला आपल्या हृदयाशी धरले. तिच्या डोळ्यातील धारांनी रामाचा अभिषेक होऊ लागला. ती अतीव दुःखाने रामाला म्हणाली, ‘मला प्राणाहून प्रिय असणारे माझे पती दीक्षा धारण करणार आहेत. मला सोडून जाणार आहेत. माझा आधार तूच आहेस. तुझ्यामुळेच मला धैर्यने रहाता आले असते. परंतु तूही देशान्तराला निघाला आहेस. अशावेळी

घडते अकल्पित, आहे कर्माची माया
जातो देशांतराला, नाही लाभणार तुळी छाया
ठेवावा लागतो वडिलांचा मान
टाळावी त्यांची अपकीर्ती
जाईन वनात पण डोळ्यासमोर तुळी मूर्ती
जगात येणे जाणे, सहन करणे विरहव्यथा
जाईपर्यंत मोक्षाला, आहे हीच कर्मकथा
नाही कुठलाही अन्य मार्ग इथे राहण्याचा
दे, माते, आशीर्वाद जाऊन वनात राहण्याचा
येर्ईन परत, वेळ आल्यानंतर, अयोध्येला
शोधेन मार्ग देण्या शह दुष्ट कर्माला

तू मला सोडून जाऊ नयेस. इथेच माझ्याजवळ रहावे असे मला वाटते.’

आपल्या पुत्राने आपल्याजवळ रहावे असे माता कौसल्येला वाटणे स्वाभाविकच होते. परंतु पित्याच्या वचनाचे पालन ब्हावे असे रामाला वाटत होते. राम अतिशय आज्ञाधारक व कर्तव्यदक्ष पुत्र होता. आपल्या पित्याची अपकीर्ती ब्हावी असे त्याला कधीच मान्य होणारे नव्हते. म्हणून तो माता कौसल्येची परोपरीने समजूत काढण्याचा प्रयत्न करीत होता.

राम कौसल्येला म्हणाला, ‘आई ! पित्याच्या वचनाचे पालन ब्हावे. त्या वचनाचा भंग होऊ नये यासाठी प्रयत्न करणे हे माझे परम कर्तव्य आहे. मी दक्षिणेकडे जाईन. तिथे एखाद्या सुंदर प्रदेशात राहण्याची व्यवस्था करीन. त्यानंतर त्याठिकाणी मी आपणाला अवश्य बोलावून घेईन. मी सूर्य आहे व भरत चंद्र आहे. सूर्याच्या तेजस्वी प्रकाशासमोर चंद्राचा शीतल प्रकाश तेवढा लक्षात येत नाही. म्हणजेच भरताचे यश माझ्यासमोर झाकाळून जाईल. आई ! मी तुझ्या चरणांची शपथ घेऊन सांगतो की तुला घ्यायला अयोध्येला अवश्य येईन.’ असे कौसल्या मातेला आश्वासन देऊन राम महालातून बाहेर पडला. नंतर राम सुमित्रा कैकयी व सुप्रभा मातांकडे गेला. त्यांच्याही चरणांना वंदन करून देशान्तरणाला जाण्याची परवानगी मागितली.

राम देशान्तरणला निघाला :

राम देशान्तराला निघाला. सीता आपल्या पतीबरोबर देशान्तराला जाण्याची परवानगी घेण्यासाठी सासुसासन्यांकडे गेली. त्यांना प्रमाण करून तिने त्यांची परवानगी मिळविली. तीही रामाबरोबर देशान्तराला निघाली. त्याचवेळी लक्ष्मण तेथे आला. त्याचे रामाबर विलक्षण प्रेम होते. रामही लक्ष्मणाबर अतोनात प्रेम करायचा. दोघेही एकमेकांवर जीव टाकायचे. लक्ष्मण रामाला सोडून अयोध्येत रहाणे शक्यच नव्हते.

लक्ष्मण मनातल्या मनात विचार करू लागला, ‘पत्नीच्या सांगण्यावरून पिताजींनी (दशरथाने) असा कसा काय निर्णय घेतला ! जेष्ठ पुत्राएवजी कनिष्ठ पुत्रावर राज्य कसे काय सोपविले ? स्त्री जातीचा धिक्कार असो. स्त्रिया अविवेकी असतात असे म्हणतात ते काही खोटे नाही. असे अनुचित काम करताना स्त्रियांना जराही विवेक रहात नाही याचेच आश्र्वय वाटते. माझा भाऊ राम अतिशय शांत व न्यायप्रिय आहे. राम आदर्श जीवन असणारा महान माणूस आहे. असे सर्व भाव फक्त साधुसंतांमध्येच पहायला मिळतात. त्याच्यावर झालेला घोर अन्याय मी सहन करू शकत नाही. माझ्या मनात आले तर ही राज्यलक्ष्मी माझ्या भावाच्या (रामाच्या) चरणी अर्पण करू शकतो. परंतु यावेळी बाबा मुनिदीक्षा घेण्यासाठी जात आहेत. अशा नाजुक वातावरणात असे करणे योग्य होणार नाही. अशावेळी पिताजींना क्रोधित करणेसुद्धा योग्य होणार नाही. शेवटी योग्य-अयोग्याचा विचार बाबा करतील किंवा राम तरी करील. पित्याकडून वचनभंग होणार नाही. एवढेच मला पाहिले पाहिजे. तेच माझे कर्तव्य आहे. शिवाय त्यांची कीर्ती सर्वदूर पसरावी. मलासुद्धा दादाबरोबर गेले पाहिजे.’

लक्ष्मण मनातल्या मनात अतिशय रागावला होता. परंतु त्याने स्वतःलाच समजाविले. आपला राग कोणावरही व्यक्त न करता आतल्या आत गिळून टाकला. लक्ष्मणाने मनाला एकदम शांत केले. रामाबरोबर देशांतराला जाण्याचा निर्णय घेतला. धनुष्य व बाण घेतले. लक्ष्मण माता सुमित्राकडे आला. तिला वंदन केले. देशान्तराला जाण्याची परवानगी मागितली. तिची समजूत घातली. तिच्या महालातून इतर सर्व माताकडे, गुरुजनांकडे गेला. सर्वांना नमस्कार करून रामाबरोबर जाण्यास सज्ज झाला.

रामलक्ष्मण, सीता देशान्तराला निघाले ही बातमी अयोध्येत वाच्यासारखी पसरली. ही बातमी अयोध्येत पसरताच एकदम काळ थांबल्यासारखा वाटला. अयोध्यानगरी एकदम गप्प झाली. सर्वत्र दुःखाची छाया पसरली. कोणाला काय बोलावे काहीच सूचेना. मग अयोध्यावासी एकमेकांशी बोलू लागले. ते म्हणाले, ‘अहो, या शहरावर दुर्भाग्य ओढवले आहे. आता या शहरात रहाणे योग्य होणार नाही. आम्हाला सुझा रामलक्ष्मणसीतेबरोबर देशान्तराला गेले पाहिजे. लक्ष्मण खरच महान आहे. आपल्या भाऊभावजयीची सेवा करण्यासाठी त्यांच्यासोबत जात आहे.’ अशा प्रकारची चर्चा लोक परस्परांमध्ये करू लागले.

नगरातील स्त्रिया सीतेविषयी बोलू लागल्या. ‘सीता पतिव्रता आहे. म्हणूनच ती आपल्या पतीसोबत देशान्तराला निघाली आहे’ अयोध्येतील एक स्त्री म्हणाली.

एक सखी आपल्या दुसऱ्या सखीला म्हणाली, ‘अग सखे ! सीता अतिशय भाग्यवान आहे. तिच्यासारखी भाग्यवान स्त्री या पृथ्वीतलावर नाही. ती पतीच्या सुखात सुख मानणारी आहे. पतीच्या दुःखात स्वतःला दुःखी करून घेणारी आहे. दैवगती मोठी विचित्र असते. या नगराचे रक्षण करणारी शासन देवता कुठे गेली आहे ? या नगरीत एक अमंगल कार्य घडत असूनही ती शासनदेवता कशी काय गप्प बसली आहे, काहीच समजत नाही.’

खूप मोठ्या संख्येने अयोध्येतील स्त्रीपुरुष रामलक्ष्मण व सीतेसोबत देशान्तराला निघाले होते. त्यावेळी त्यांच्या डोळ्यातून अश्रूधारा वहात होत्या. राम त्यांना वारंवार परत जाण्याविषयी सांगत होता. परंतु त्यांनी रामाचे म्हणणे ऐकले नाही. जसजसा राम जात होता तसेतसे

नका जाऊ, रामराया, देशान्तराला
करतो विनन्ती, नका करु पोरके आम्हाला
झाले राजा दशरथ वृद्ध
आहे त्यांच्या मनात वैराग्य होण्या बुध्द
आहेत भरत लहान, कोण आम्हा
तारक मार्गदर्शक, करण्या सुखी आम्हा
नका हो जाऊ पुनःपुन्हा व्हा राजा
व्हाया आम्हाला यथा राजा तथा प्रजा

अनेक स्त्रीपुरुष, मुले, तरुण, वृद्ध त्यांच्यासमोर येत. रामाच्या चरणांना स्पर्श करीत. ते सर्व असे करून स्वतःला धन्य मानीत होते. लोकांच्या अशा करण्यामुळे रामलक्ष्मण सीतेला जाण्यास खूप बेळ होऊ लागला. त्यांना पावलापावलांवर थांबावे लागत होते. रामाचे अयोध्येतून निघून देशान्तराला जाणे जणु सूर्यालाही पाहावले नाही. सूर्य लवकर अस्ताला गेला. सर्व दशदिशात अंधःकार पसरला. सान्या पृथ्वीला अंधाराने वेढून टाकले. तरीमुद्गा सारी ग्रजा रामाबरोबर चालतच होती. प्रजेने रामाची साथ सोडली नव्हती. तेवढ्यात रामाला लोकांना परतविण्याची एक युक्ती सुचली. जाताना वाटेत एका उद्यानात भगवान श्रीअरहनाथांचे जिनमंदिर होते. जिनमंदिरात रात्रीचा मुक्काम करावयाचे रामाने ठरविले. ते सर्व मंदिरात गेले. रामलक्ष्मणसीता तीघेही जिनमंदिराच्या गाभान्यात पोहोचले. बाकीच्या लोकांना गाभान्याबाहेरच थांबावे लागले. प्रहरीने त्यांना आत जाऊ दिले नाही.

रामलक्ष्मण व सीता यांनी भगवंताचे मनोभावे दर्शन घेतले. नंतर जिनेंद्र भगवंताची सुती केली. रात्र झाल्यामुळे तिथे जवळच थांबायचे ठरले. माता कौसल्याबरोबर होती. तिच्या डोळ्यातून अविरत अश्रुधारा बहात होत्या. तिची अवस्था खूपच करुणापूर्ण होती. कोणत्याही आईला आपलं मूल आपल्यापासून दूर जाऊ नये असंच वाटत असत. ती आपल्या काळजावर दगड ठेऊन आपल्या लेकराला परदेशी, दूरदेशी पाठवत असते, त्यावेळी तिच्या मनात आपल्या मुलाच्या कल्याणाचा, भल्याचा विचार असतो. परंतु राम सुखवैभवात वाढला होता. तो आता रानावनात राहणार महटल्यावर मातृहृदय आक्रंदन करीत होतं. माता कौसल्येला या सर्वच गोर्धींचा त्रास होत होता. परंतु रामाने अनेकप्रकारे माता कौसल्येची समजूत काढली. तिला राजमहाली परत पाठविण्यात राम यशस्वी झाला.

कौसल्या राजा दशरथाकडे आली :

हात जोडून विनयाने कौसल्या दशरथाकडे येवून म्हणाली, ‘महाराज ! आपले सर्व कुळ व जनता शोकसागरात बुडाली आहे. त्यांचं रक्षण करा. नाथ ! रामलक्ष्मणाला परत आणण्यासाठी प्रयत्न करा.’ राणी कौसल्येचे तळमळीचे बोलणे राजा दशरथाने शांतपणे ऐकून घेतले. तो तिला म्हणाला, ‘हा संसार नेहमीच बदलत असतो. त्यात नेहमीच सुख-दुःखाचा खेळ चालू असतो. हा सुख-दुःखाचा खेळ माझ्या किंवा कुणान्याच हातात नसतो. मला मनापासून वाटते की, या जगातील सर्व जीव सुखी असावेत. कोणालाही कोणत्याही प्रकारचे दुःख होऊ नये. परंतु तसे होत नाही. कारण जगातील सर्व जीव आपल्या केलेल्या कर्मानुसार सुख-दुःख भोगीत असतात. संसारातील जीवांची अशी अवस्था पाहून कोणताही विवेकी पुरुष दुःख करीत नाही. पुत्र, नातू, मित्र, बंधु-बांधव किंवा नातलग व सर्व मनासारख्या सर्व वस्तु मिळाल्या तरी मनाची तृप्ती कधीच होत नाही. आपल्याकडे किती धन, संपत्ती असली तरी आपण कधीच समाधानी नसतो. तसेच आयुष्याचेसुद्धा आहे. आपण कितीही जगलो तरी आपले आयुष्य संपावे असे आपल्याला कधीच वाटत नाही. सारखे आणखी थोडे जगावे असेच वाटत रहाते. आपले आयुष्य संपून जाते. परंतु इंद्रियांपासून मिळणारे सुख आपण पूर्णपणे भोगले नाही असेच वाटत रहाते. त्यामुळे जीव पुनः दुसरीकडे जन्म घेतो. राणी ! तू पुत्रांची माता आहेस. त्यांचं सुख, वैभव पाहून तुला तृप्त ब्हायचं आहे. म्हणूनच तूच त्यांना परत घेऊन येऊ शकतेस. मी राज्य, वैभव सर्वांचा त्याग केला आहे. पाप करणान्या क्रियांचा मी त्याग केला आहे. मी आता मुर्नीची ब्रते धारणा करेन. मग आता उगीच दुःख कशासाठी करू ? मला या सुखदुःखात पडायचे नाही.’ राजा दशरथाचा निश्चय पाहून राणी कौसल्या काहीच बोलू शकली नाही.

राजा दशरथ आणि संन्यास :

राजा दशरथाने राज्यकारभार भरतावर सोपविला. रामलक्ष्मणांची त्यांना आठवण झाली. त्यांचा वियोग झालेला आठवून त्यांना थोडाच वेळ दुःख झाले. परंतु लगेच ते सावरले. मनामध्ये तत्त्वचिंतन करीत ते शांत झाले. त्यांनी हृदयात समता धारण केली. वैराग्य धारण करण्यासाठी ते दृढ निश्चयाने पावले उचलू लागले. राजा दशरथ मुनिदीक्षा घेण्यासाठी निघालेले पाहून सर्व राण्या शोक करू लागल्या. राजा दशरथाने त्यांना संसाराचे खरे स्वरूप समजाऊन सांगितले. धैर्य धारण करण्यास सांगितले. त्यांनी सर्वांची क्षमा मागितली. आपणही सर्वांना क्षमा केली असेही सांगितले. नंतर दशरथ महेंद्र उद्यानात आले. तेथे सर्वभूतहित मुर्नींजवळ येऊन बसले. मुर्नींना अत्यंत भक्तीने व विनयाने नमस्कार केला. मुर्नींनी त्यांना जिनेश्वरी दीक्षा दिली. राजा दशरथ मुनी बनून घोर तपश्चरण करू लागले. परंतु ज्येष्ठ पुत्र रामावर आपण अन्याय केला असा विचार मनात येऊन त्यांना त्यांचा किंचित त्रास होऊ लागला. त्यामुळे त्यांना मोक्षाची प्राप्ती होत नव्हती.

एक दिवस मात्र ते विचार करू लागले, 'स्नेह किंवा ग्रेम हेच कर्माचा बंध होण्याचे मूळ कारण आहे. मी अनेक वेळा जन्म घेतला आहे. त्या जन्मामध्ये माझे अनन्त माता-पिता, भाऊ-बहिण, पुत्र, नातलग झाले. ते आता कुठे गेले ? अनेकवेळा स्वर्गात गेलो. स्वर्गात खूप सुख भोगले. अनेक जन्मी पशुपक्ष्यांचा जन्म घेतला. कित्येक वेळा तहानेने व्याकुळ व्हावे लागले. उपाशीपोटी राहून खूप दुःखी झालो. अनेकवेळा नरकात गेलो. नरकातील वेदनेने कळवळलो. नरकातील दुःख अगदी सांगता न येण्यासारखे होते. नरकात शरीराचे छोटे छोटे तुकडे झाले. परंतु पान्यासारखे शरीर पुन्हा तयार व्हायचे. दुःखामुळे कित्येक वेळा मरण यावे म्हणून इच्छा केली. परंतु आयुष्य पूर्ण न झाल्यामुळे मृत्यू

आला नाही. मनुष्य जन्म मिळाला. पुण्यकर्म केल्यामुळे खूप स्वादिष्ट भोजन मिळाले. भरजरी किंमती वस्त्रे घालायला मिळाली. या देहाला दागदागिन्यांनी सजविले. राज्यपद मिळाल्यामुळे या पृथ्वीचा अधिपती म्हणून मिळविता आले. संसारात केलेल्या कर्मानुसार फळ मिळाले आणि त्यानुसार सुख किंवा दुःख भोगावे लागले. तीन्ही लोकातील प्रत्येक जीवाशी कोणत्या ना कोणत्या जन्मात माझे काहीतरी नाते झाले असणारच, कधी माता-पित्याच्या रूपात तर कधी स्त्री-पुत्र, मित्र असे नाते जोडले गेले असेल. या पृथ्वीवर असे एकही ठिकाण नसेल. अनेकवेळा या जन्मी शत्रू असलेले पुढील जन्मी मित्र झाले असतील. कधी मित्र असलेलेच नंतरच्या जन्मी शत्रू झालेले असतील. संसारातील सर्व पदार्थ माझ्या आत्म्याहून भिन्न आहेत, वेगळे आहेत. हाडमांस, रक्त, त्वचा इत्यादी सात धातूपासून हे शरीर बनले आहे. हे शरीर सुद्धा माझे नाही. शरीरापासून वेगळे असणारे पदार्थ माझ्यापासून वेगळेच आहेत. हा जीव संसारात अगदी एकटा, एकाकी आहे. तो एकटाच जन्ममृत्यू भोगत असतो. त्याचेबरोबर कोणीही नसते. या जगात स्थिर किंवा शाश्वत असे काहीच नाही. एक ना एक दिवस मृत्यू सर्वानाच येणार असतो. मृत्यूपासून कोणीही कोणाचे रक्षण करू शकत नाही. संसारामध्ये जन्ममरणाच्या फेऱ्यातून सुटका होऊ शकते. जन्ममरणावर विजय मिळविता येतो. शरीराच्या किंवा कर्माच्या बंधनातून आत्म्याला मुक्त करता येते. त्यासाठी संयम, तप इत्यादीचा आधार घ्यावा लागतो. पाच अणुब्रते व पाच महाब्रते यांचे काटेकोर पालन केले तर जन्ममृत्यूवर विजय मिळविता येतो म्हणजेच मोक्ष (अनंतसुख) मिळतो.' याप्रकारे दशरथाने मुनी अवस्थेत विचार करून घोर तपश्चर्या केली. कर्माचा नाश करण्यासाठी खूप कठोर प्रयत्न केले.

‘असो नववर्ष नि भविष्य गमय’

येऊ दे नववर्षाला बांधून पायात घुंगरू

असू दे अहिंसेने भरलेले पूर्ण ते घुंगरू

असेल त्या घुंगरांचा निनाद

सर्वत्र समतासमानतामय

नसेल हिसेचे तांडवनृत्य दुःखमय

असू दे नववर्षाच्या कमरेला रत्नजडित

कमरपट्टा गौरवमय मंगलमय

असू दे नववर्षाच्या बाहूत असे

बाजुबंध की होईल ते नववर्ष प्रगतिमय-गर्वमय

असू दे नववर्षाच्या मनगटात

इतकी शक्ती की बनवील

ती भारतमातेला सुखसमृद्धिमय

राहील सुरक्षित वन संपदा

असो पर्यावरण सुगंधमय

असू दे नववर्षाच्या गळ्यात

नवरत्नाचा हार होईल मग

जीवन सुवर्णमय रत्नत्रयमय

असू दे नववर्षाची जीभ अशी

की असावी सर्वांची वाणी हितमित-प्रियसत्यमय

असू दे नववर्षाचे कान असे की
 ऐकू दे, गिरवू दे नैतिकतेचे धडे
 नि होऊ दे जीवन शीलमय
 असू दे नववर्षाची दृष्टी अशी
 की नसावा वैर-द्वेष कुठेही
 असो सारी सृष्टी ग्रेममय

असू देऊ नववर्षाची चाल
 अशी सुसंस्कारित की
 होतील मुले सुसंस्कारित
 नि भावी पिढी विवेकमय

असू देऊ नववर्षाचा मेंदू
 असा की असेल तिथे समन्वयात्मक
 विचार नि आचरण ध्येयमय

असो नववर्ष असे की
 राहील सर्तींचे सतित्व पवित्र
 भारतमातेची शान अबाधामय

असो नववर्ष असे की
 असावे हजारो राम
 नाशवी कोटी कोटी रावण
 असावे राज्य रामराज्य
 असावी भारतमाता महासती सीतामय

● ● ●